

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Філологія

Випуск IV

Івано-Франківськ
1999

ЗМІСТ

З теорії та історії філології

<i>Віталій Кононенко, Ірина Кононенко.</i> Атрибут у семантичній структурі символу.....	3
<i>Лілія Невідомська.</i> Імпліцитність дискусійні питання її мовознавчої інтерпретації.....	13
<i>Натали Мафтин.</i> Мотив покорі Божій волі як основа "високого трагедійного" класицистичних новел Г.Ф.Квітки-Основ'яненка.....	25
<i>Микола Лесюк.</i> Різноманітність історії української мови.....	33
<i>Світлана Баран.</i> До проблеми творчих взаємин В.Стефаника і О.Кобилянської.....	42

Інтерпретація художнього тексту

<i>Марія Голанч.</i> Синкретичний характер внутрішньої форми ключового слова в художньому тексті.....	48
<i>Марта Хороб.</i> Фольклорно-міфологічні засади прози Ростислава Єндика.....	57
<i>Оксана Гредук.</i> Функціонування словотвірних одиниць і суб'єктивна модальність тексту.....	64
<i>Святослав Кут.</i> Міфологічні коди поетичного мислення Тараса Мельничука.....	70
<i>Наталія Нещір.</i> Внутрішня форма власного імені у постмодерністському тексті.....	77
<i>Мар'яна Стриняк.</i> Традиції середньовічної художньої свідомості в збірці Івана Франка "Мій Ізмарагд".....	83

Поетика літературного твору

<i>Степан Хороб.</i> Становлення експресіонізму в українській драмі.....	90
<i>Ольга Слоновська.</i> Образи-символи у романістичі Тодося Осьмачки.....	98
<i>Ярослава Василюк.</i> Метафоричні символи і їх універсальні функції у творчості М.Осадчого.....	108

<i>Лариса Табачин.</i> Стильові особливості 116 новел антивоєнного циклу Катрі Гриневичевої.....	116
<i>Тетяна Піжук.</i> Національно-культурна пресупозиція власних назв, вжитих у художніх творах.....	124
<i>Уляна Буграк.</i> Інтродуктивна номінація і художній текст.....	130

Проблеми дериватології

<i>Василь Гредук.</i> Лексикалізація словотвірних афіксів.....	136
<i>Оксана Скварок.</i> Структура словотвірних парадигм іменників - назв одиниць виміру часу.....	143
<i>Марія Брус.</i> Лексико-словотвірна характеристика загальних жіночих особових назв староукраїнської мови XVI-XVII ст.....	152
<i>Вікторія Рибенюк.</i> Біаспективи у системі видоутворення українського дієслова.....	160

Трибуна молодих

<i>Василь Пигель.</i> Структурно-функціональні типи незакінчених речень у сучасній українській мові.....	168
<i>Вікторія Чобанюк.</i> Активізація національної історії у поезії "неокласиків".....	174
<i>Любов Прошок.</i> Конфлікт і герої у п'єсі Людмили Старинської-Черняхівської "Милість Божа".....	180
<i>Ганна Марчук.</i> Лесь Мартович і Марко Черемшина - самотождність чи "стефанікова школа"?.....	186
<i>Оксана Тронь.</i> Взаємодія значення повинності з граматичними значеннями способу.....	193

Марія Брус

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ЖІНОЧИХ ОСОБОВИХ НАЗВ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI–XVII СТ.

Однією з малодосліджених проблем історії української мови є структурно-семантичні особливості фемінітивів. В українській, і взагалі у слов'янській лінгвістиці вивчалися лексичний склад і творення загальних жіночих особових назв (длі ЗЖОН) переважно сучасного синхронного зрізу (1), а фемінітивам інших періодів майже не приділялась увага (2). Недостатньо опрацьованим питанням в українському мовознавстві є формально-семантична структура жіночих номінацій, засвідчених, зокрема, у писемних пам'ятках XVI–XVII ст.

Період XVI–XVII ст. в історії України означений важливими суспільно-політичними, соціальними, культурно-освітніми подіями (національно-визвольний рух, зародження і поширення книгодрукування, розвиток освіти, науки тощо), які спричинили розвій жанрів і стилів письменства. Жанрово-стильова різноманітність творів того часу відображає значне поповнення лексичного фонду, оновлення усіх лексико-семантичних груп номінацій, у тому числі і фемінітивів. З пам'яток писемності літературної мови XVI–XVII ст. нами виявлено приблизно 600 номінацій на позначення особи жіночої статі. Такі слова характеризуються індивідуальними ознаками лексичної і словотвірної структури, водночас представляючи риси загального мовного розвитку XVI–XVII ст.

З погляду виникнення і походження жіночі особові номінації поділяються на дві групи: питомі і запозичені назви. Питомими вважаємо індоєвропейські, праслов'янські, "давньоукраїнські і староукраїнські" (3, 8) слова. З індоєвропейської мови у фемінітивній системі XVI–XVII ст. маємо жіночі назви спорідненості і свояцтва: *жена, мати, дочка, сестра, сноха, вдова* тощо (4, 21–22). Праслов'янський пласт фемінітивів репрезентований словами, які сформувалися на базі індоєвропейських коренів, та новотворами: *братана* "племінниця, братова дочка", *девица, дівка* "дівчина, дівка", *кърмилица* "мамка, жінка, яка годув чужу дитину", *милостыница* "улюблениця" тощо [4, 26, 30, 40]. Давньоукраїнськими утвореннями виступають номінації: *апостолыца* "проповідниця слова Божого", *рабыцья* "дочка рабині", *родительница* "матір" тощо (5: I, 25, 35; III, 1, 132). Найбільше серед ЗЖОН староукраїнських слів.

Невелика їх частина вперше фіксується писемними джерелами XIV–XV ст.: *небожыцця, падчерица, отчичка* "спадкоємиця" тощо (4; 169, 176, 177). Абсолютна більшість фемінітивів виявлена у пам'ятках XVI–XVII ст.: *абтекарка, акторька, бабусенка, бесідниця, гайдучка, гафтарка* тощо (6: I; 68, 86; II, 5, 81; V, 183, 198). Чималу групу номінацій становлять чужомовні назви осіб жіночої статі. До неї належать слова, які запозичені українською мовою з інших мов в різні історичні періоди. Вони проникали на український ґрунт безпосередньо з мови-джерела або через посередництво іншої мови: *беднарка, валечниця, вишечниця* (стп.) (6: II, 33; III, 169; V, 82), *гостюжда* (цсл.), *матка* (стп., стч.), *моужатка* "заміжня жінка" (стч., стп.) (7: I, 256–257, 580, 618) тощо.

Група загальних жіночих номінацій розгалужена за лексико-семантичними особливостями. Вона включає кілька підгруп, основою для виділення яких послужила характеристика особи за різними ознаками. Нами визначено 8 підгруп фемінітивів за семантикою. Розгляд підгруп здійснюється в порядку зменшення їх кількісного складу.

1. Найменування жінок за внутрішніми якостями, особливостями поведінки, способом життя. До цієї підгрупи входить 175 слів. Основну її частину складають назви, які іменують осіб за негативними ознаками: *чужоложниця* (КРІГ, 95), *зра(й)ца* "зрадниця" (ЛРК, 26), *вшеченица* "розпусниця" (КІВ, 106), *набадниця* "злословниця" (ЛПБ, 67), *ко(р)чмниця* "жінка, яка тиняється по корчмах" (ЛСК, 143) тощо. Кілька слів цієї підгрупи характеризує жінок за позитивними рисами: *добродійка* (ІСТ, 735), *ялмужниця* "милосердниця" (К.ІСТ), *миротворниця* (ЛСК, 417), *другиня* (ЛПБ, 33), *рыццарка* (К.ССУМ.) тощо.

2. Імена осіб жіночої статі за родом діяльності, професією, посадою. Така підгрупа номінацій охоплює 130 слів. Більшість з них позначає жінок за родом занять, менше слів розвиває значення "жінка певної професії, посади": *кухарка* (ВППКЗ, 152), *гафтарка* (ССУМ., 6, 195), *плавка* (Арх ЮЗР, I, VI, 335), *питателниця* (ЛПБ, 268), *ткачка* (ЛСК, 518), *докторка* (ІСТ, 767), *абтекарка* (ССУМ., 1, 68), *повелите(д)ниця* (ЛСК, 164), *монархия* (К.ІСТ) тощо.

3. Назви дружин і дочок за професією, родом діяльності, посадою, чином, станом відповідно чоловіків і батьків. Нами зафіксовано 85 слів з цими значеннями. Серед них домінують найменування дружин за соціальними ознаками чоловіків: *паламарка* (К.ІСТ), *гайдучка* (ССУМ., 2, 183), *кредиторка* (Арх ЮЗР,

6, 1, 443), *осаушка* (ЛРК, 97), *підстелени* (ДМВН, 191), *капте/виговая* (ТУ, 196), *порушником* (Арх ЮЗР, 3, IV, 376) тощо. Невеликою кількістю номінацій цієї підгрупи є назви дочок за соціальними ознаками батьків: *старостанка* (АС, VI, 228), *поповна* (ВІПКЗ, 265), *петромковна* (Арх ЮЗР, 8, III, 583), *столниковна* (КРІГ, 57) тощо.

4. Жіночі назви спорідненості і сваяцтва. Загальний склад іменників з таким значенням становить 60 слів. У ньому переважають стилістично нейтральні слова, які називають жінок за спорідненням по прямій лінії, бокових ліній та за сваяцтвом: *до(ч)ка* (ДМВН, 131), по прямій лінії, *мати* (ВІПКЗ, 250), *бабка* (ССУМ., 2, 5), *внучка* (АСО, 55), *пл(д)черити* (ВГ, 21), *мачуха* (ЛРК, 104), *братанка* (ІСТ, 133), *свєчка* (ККПС, 102), *племінниця* (АСО, 173), *свєкруха* (СС, 155), *свєчка* (ЛСК, 336) тощо. Серед названих номінацій декілька здрібніло-пестливих слів: *матенька* (ВІПЧ, УПСер XVII, 357), *жоночка* (ЛСК, 419), *тепелюха* (ВПК, УПСер XVII, 377) тощо. Особливістю цієї підгрупи є значне поширення у ній лексичних синонімів, які можуть відрізнятися стилістичним забарвленням, відтінками в значенні, походженням. Напр., для означення дочки вживаються слова *дівка* (ВГ, 197), *по(р)ка*, *дів(р)*, *дщи* (СС, 168), *донька* (АСО, 169) тощо.

5. Імена жінок за соціальним, громадським, майновим станом. З цими значеннями нараховується 42 номінації, які майже рівномірно розподілені за вказаними особливостями: *наймитка* (ВПК, УПСер XVII, 375), *боляр/иця* (ІПТ, УЛ XVII, 455), *кнєгиня* (ККПС, 167), *царєвня* (ЖКВ, УЛ XVII, 409), *неволниця* (ЛРК, 38), *банитка* "вигнанка" (ССУМ., 2, 16), *зема(н)ка* (ВГ, 189), *дідятка* "спадкоємиця" (АС, IV, 325), *арендарка* (ССУМ., 1, 122) тощо.

6. Назви осіб жіночої статі з церковнонрелігійним значенням. До зазначеної підгрупи фемінітивів належить 38 слів, які використовуються для іменування загальних осіб і конкретних (Божої Матері, Св. Катерини тощо): *єретичка* (ІСТ, 893), *балдохвалца* "поганка" (КРІГ, 183), *христіанка* (ЖКО, УЛ XVII, 399), *єдинок* "черниця" (ЛПБ, 48), *богособица* (ССУМ., 2, 141), *богородица* (ДМВН, 219), *великомученица* "Св. Варвара" (КРІГ, 422) тощо.

7. Слова на позначення жінок за віковими, фізіологічними ознаками, зовнішнім виглядом. Кількість цих назв досягає теж 38 слів. Найбільше у їх складі номінацій, які характеризують жінок за віком, а назв з іншими, вказаними вище значеннями, менше: *жєнщина* (ВІПКЗ, 107), *дівчина* (ЛПБ, 40), *бѣлоглова* "жінка" (ССУМ., 3, 148), *роженниця* (ЛПБ, 109), *дѣвственница* (КРІГ, 113), *небо(ж)ка* (ДМВН, 217), *молодица* (ЛРК, 182), *муринка* (К.ІСТ) тощо. У цій

підгрупі кілька емоційно-забарвлених слів: *старушк* (К. ІСТ), *бабусєнка* (ССУМ., 2, 5), *дівонька* (ДА, УП XVI, 248), *дівчинька* (ВІПК, УПСер XVII, 382) тощо.

8. Імена осіб жіночої статі за національною належністю, місцем проживання і перебування. Порівняно з усіма підгрупами номінацій, ця підгрупа фемінітивів є найменш численною. Вона складається з 32 слів, які розрізняються за семантикою: *чехиня*, *болгариня*, *грекуня* (ЖКВ, УЛ XVII, 405), *арменка* (ІСТ, 33), *туркиня* (КІВ, 73), *волошк* "жінка, яка родом з Молдавії або Італії" (ІСТ, 302), *єгиптянка* (ЛПБ, 269), *аравіянк* (ІСТ, 29), *галичанк* (ІСТ, 504), *пустельниця* (К.ІСТ) тощо.

Жіночі особові номінації неоднорідні за словотвірною структурою. Вони являють собою деривати, утворені морфологічним і морфолого-синтаксичним способами. Найменування, які сформувалися за допомогою морфологічних засобів (суфіксальні, префіксальні, префіксально-суфіксальні, флексійні та складні іменники) переважають над іншими фемінітивами.

Ядром ЗЖОН є суфіксальні деривати. Їх зафіксовано у пам'ятках писемності 480. Серед суфіксальних жіночих номінацій виділяються фемінітиви з дериваційними морфемами *-х-а*, *-анк-а*, *-єнк-а*, *-оньк-а*, *-иц-я*, *-ниц-я*, *-чиц-я*, *-ин-я*, *-ин-а*, *-н-а*, *-ов-а*, *-єв-а*, *-их-а*, *-л-я*, *-а*, *-ин-ая*, *пра-* тощо.

Високопродуктивними у мові XVI-XVIIст. є жіночі номінації на *-х-а* та *-иц-а*. Із суфіксом *-х-а* нараховується 165 слів, які мотивуються здебільшого похідними маскулінними назвами: *обывате(л)* (71) [8] – *обывате(л)ка* (ЛРК, 69), *стрѣхарь* – *стрѣхарка* (К.ССУМ.), *кушнѣрь* (К.ІСТ) – *кушнѣрка* (Арх ЮЗР, I, XV, 31), *спєвась* – *спєвачка* (К.ІСТ), *стенъникъ* (К.ССУМ.) – *стенъничка* (ККПС, 188), *благодѣтель* – *благодѣтелка* (ІСТ, 95), *чужоземць* (К.ССУМ.) – *чужоземка* (СС, 169), *злѣдѣй* (К.ССУМ.) – *злѣдѣйка* (ВІПЧ, УП сер XVII, 367), *правнукъ* – *правнучка* (К.ССУМ.) тощо. Кілька іменників на *-х-а* утворені від непохідних загальних особових імен, деслівних і прикметникових основ: *прабаба* – *прабабка* (К.ССУМ.), *тетя* – *тѣт(л)ка* (АКЖМУ, 138), *сусєль* – *сусєлка* (К.ІСТ), *подданѣй* – *подданка* (К.ІСТ), *ворожити* – *ворожка* (ІСТ, 310) тощо. Частину номінацій становлять деривати з похідними від суфікса *-х-а* морфемами: *-анк-а* (*-янк-а*), *-єнк-а* (*-єнк-а*), *-иц-а* (*-иц-а*), *-оньк-а*, *-ойк-а*, *-єчк-а*, *-очк-а*, *-усєнк-а*, *-ушѣк-а*, *-отк-а* тощо. До них відносяться 32 назви, більшість з яких є демонувативними утвореннями від непохідних фемінітивів: *пани* (К.ІСТ) – *панєтька* (Арх ЮЗР, I, I, 230), *сєстра* – *сєстринка* (К.ІСТ), *дѣва* (К.ССУМ.) – *дѣвонька* (ДА, УП XVI, 248),

- мовами / Питання українського мовознавства. - Львів, 1962. - Кн. 5. - С. 3-34; *Фехта І.И.* Женские личные названия в украинском языке (образование и употребление). Автореф. дисерт. кандидата филолог. наук. - К., 1969. - 22с.; *Протченко И.Ф.* Образование и употребление имен существительных женского рода - названий лиц в современном украинском языке / Статьи и исследования по русскому языку. - М., 1960. - Т. 158. - С. 41-138; *Янко-Тришук Н.А.* Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода / Развитие словообразования современного русского языка. - М., 1966. - С. 167-210; *Халкевич В.Б.* Суффиксальное словообразование существительных (суффиксы лица) в современном белорусском языке. Автореф. дисерт. кандидата филолог. наук. - Минск, 1956. - 12с.; *Нестименко Г.П.* Словообразование существительных женского рода со значением лица в современном чешском языке. Автореф. дисерт. кандидата филолог. наук. - М., 1961. - 19с.; *Золотова В.С.* Существительные женского рода со значением лица в современном польском языке / Славянское языкознание. - Ленинград, 1962. - вып. 64. - № 16. - С. 109-124; *Захаревич Е.А.* Производные основы со значением лица в современном болгарском литературном языке / Вопросы грамматики болгарского литературного языка. - М., 1959. - С. 147-156 та ін.
2. Відомо лише кілька праць, у яких порушувалися ці питання. Див.: *Гумецька Л.П.* Нарис словотвірної системи української мови XIV-XV ст. - К., 1958. - С. 88-89; *Милевська Г.М.* Суффіксальне образання іменників жіночого роду в давньоруському мові (XI-XIII ст.) // Праці Одеського державного університету ім. П.І. Мечникова. - Одеса, 1959. - вип. 9. - С. 171-174; *Новикова Л.С.* Імена іменників жіночого роду со значенням особи (в пам'ятниках давньоруської мови XIV-XV ст.) // Ученые записки Куйбышевского педагогического института им. В.В. Куйбышева. - Куйбышев, 1967. - вып. 52. - С. 135-150 та ін. В деяких мовах обґрунтована ця проблема. Див., напр.: *Паузенка М.А.* Нариси па беларускаму словаутварэнню. Жаночыя асабовыя намінацыі у старабеларускай мове. - Мінск, 1978. - 136 с.
3. Див.: *Карченко Ю.О.* Українська мовознавство // Мовознавство, 1993. - № 6.
4. Див.: *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / Вид. ред. В.М. Русанівський. - К., 1983.
5. Див.: *Матеріали для Словаря древне-русского языка по письменным памятникам И.И. Срезневского.* - Санкт-Петербург, 1893. - Т. I, III.
6. Див.: *Словник української мови XVI-I пол. XVII ст.* - Львів, 1994. - Вип. 1, 1994. - Вип. 2; 1996. - Вип. 3; 1998. - Вип. 5.
7. Див.: *Словник староукраїнської мови XIV-XV.* - Львів, 1977. - Т. I.
8. Тут і далі число в дужках вказує на номер сторінки (або не подається, якщо обидві лексеми знаходяться на одній сторінці) того джерела, звідси якого похідна назва.
9. Морфема *a* - давній іменний суфікс. Див.: *Meise A.* Общеславянский язык. - М., 1951.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АКЖМУ - Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. / Підгот. до вид. М.К. Бойчук. - К., 1965.
- Ах ЮЗР - Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссією. - Санкт-Петербург, 1867. - Т. II.
- Арх ЮЗР - Архивъ Юго-Западной России, изданный временною Комиссією для разбора древнихъ актовъ. - К. - Ч. I. - Т. I, VI, XV; Ч. 3. - Т. I, IV; Ч. 6. - Т. I.
- АСО - Акти села Одрекони / Вид. ред. Л.Л. Гумецька. - К., 1970.
- AS - Archiwum XX. Sanguszkow w Slawucie. - Lwow, 1910. - Т. IV, VI.
- ВГ - Волынські грамоти XVI ст. / Вид. ред. В.В. Німчук. - К., 1995.
- ВІВ, УП сер XVII - Авторські вірші. Йосифів Волкович. - В кн.: Українська

- поетів. Середина XVII ст. - К., 1992.
- ВПК, УП сер XVII - Вірші - пісні із співаників. Із записів Кондрацького. - Там само. - К., 1992.
- ВІПМУ, УП сер XVII - Вірші - пісні із співаників. Із збірника №926 бібліотеки ВІПМУ, УП сер XVII - Вірші - пісні із співаників. - Там само.
- Московского синодального училища церковного співу. - Там само.
- ВІПМЗ - Вірші. Приповіді поспівати. Казимірій Зіновій. - К., 1971.
- ВІПЧ, УП сер XVII - Вірші - пісні із співаників. Із рукописного збірника бібліотеки Музею Чарторийських. - В кн.: Українська поезія. Середина XVII ст. - К., 1992.
- ДА, УП XVI - Дунаю, дунаю, чому самотен течеш? Анонім. - В кн.: Українська поезія XVI ст. - К., 1987.
- ДМВН - Дідова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. / Підгот. до вид. В.В. Німчук та ін. - К., 1981.
- ЖКВ, УЛ XVII - [Житіє князя Володимира]. - В кн.: Українська література XVII ст. - К., 1987.
- ЖКО, УЛ XVII - [Житіє князів Ольги]. - Там само.
- ІСТ - Історичний словник українського мови / Під ред. С.Тимченка. - К., Харків, 1930-1932. - Т. I.
- КВ - Книжка. - В кн.: Іван Вишневський. Твори. - К., 1959.
- К ІСТ - Картотека до Історичного словника українського мови С.Тимченка. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. - Львів.
- ККПС - Книга Київського підморського суду (1584-1644) / Вид. ред. В.В. Німчук. - К., 1991.
- КРП - Ключ розуміння. Іоанніс Галицький / Підгот. до вид. І.П. Ченіа. - К., 1985.
- К.ССУМ. - Картотека до Словника української мови XVI-I пол. XVII ст. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. - Львів.
- ЛПБ - Беринда П. Лексикон словеноросійський / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука. - К., 1961.
- ЛРК - Лохвицька ратушна книга II пол. XVII ст. / Вид. ред. І.П. Ченіа. - К., 1986.
- ЛСК - Лексикон словенно-латинський Є.Славинського та А.Корещького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. - К., 1973.
- ПЦМС, УЛ XVII - ИРНОС, тобто Плач єдиної святої вселенської апостольської східної церкви... Мелетій Смотрицький. - В кн.: Українська література XVII ст. - К., 1987.
- ПІПТ, УЛ XVII - Повість про трюна. - Там само.
- СС - Зисаній Л. Лексикон. Синоніми словеноросійський. - К., 1964.
- ССУМ. - Словник української мови XVI - I пол. XVII ст. - Львів, 1994. - Вип. 1; 1994. - Вип. 2; 1996. - Вип. 3; 1997. - Вип. 4; 1998. - Вип. 5; 1999. - Вип. 6.
- ТУ - Торівля на Україні XIV - серед. XVII ст. Волин. Наддніпрянщина / Вид. ред. М.Ф. Котляр. - К., 1990.
- ХЯЖ, УЛ XIV - XVI - Хто вде мило, стась годину... - Ян Жоравницький. - В кн.: Українська література XIV - XVI ст. - К., 1988.

The article examines the lexical word-building group of common feminine names used in the Ukrainian of the 16-th - 17-th centuries. The study analyzes the lexical units found in the texts belonging to different styles